

עורכת ראשית: ד"ר אירית בק. עורכת משנה: ענבל בן יהודה

כרך 2, גיליון מס' 3, 22 למאי 2016

מתכוננים ליום שאחרי מוגבה: רוחות של שינוי בדינמיקה הפוליטית והאזרחית בזימבבואה

נועה לוי

ה-18 באפריל היה יום העצמאות ה-36 של זימבבואה. מדי שנה נחשפים האזרחים ביום זה להצהרות חוזרות ונשנות כיצד בקרוב תגשים מדינתם את הפוטנציאל שלה, ושיחד, הממשלה ואזרחיה יהפכו את זימבבואה למדינה משגשגת. מנגד, הם חשופים למציאות כלכלית שבה העוני הרב והיעדר אפשרויות התעסוקה מובילים המונים להגר מן המדינה מדי שנה, ולמציאות פוליטית דכאנית המאופיינת במאבקים מתוקשרים מרובים.

העצמאות הגיעה ב-1980, לאחר מאבק בן 16 שנים נגד שלטון המיעוט הלבן בדרום רודזיה. את המאבק הממושך הוביל רוברט גבריאל מוגבה, מנהיגה היחיד של זימבבואה מאז העצמאות וראש מפלגת השלטון ZANU-PF¹, הנחשב בעיני אזרחים רבים כאבי האומה וכלוחם דגול. מוגבה לא השאיר את הלוחמנות מאחור, וניהל את המדינה תוך הפעלת אלימות קשה על אזרחיה ודיכוי משמעותי של האופוזיציה כאלטרנטיבה שלטונית. עם זאת, הוא נאבק כל חייו בנרטיב המתנשא של המערב על אפריקה והחדיר בקרב אזרחי זימבבואה ובקרב אפריקאים רבים תחושה עמוקה של עצמאות, גאווה שחורה וכבוד עצמי. משום כך, קשה לדמיין את זימבבואה ללא פניה של המדינה – הנשיא מוגבה בן ה-92, שבריאותו הולכת ומדרדרת.

נותרו שנתיים עד לבחירות הכלליות, אך לאור מצבו של מוגבה ולנוכח ההיסטוריה האלימה והלא-דמוקרטית של תהליכי הבחירות במדינה, המתח והחשדנות כבר בשיאם.² בשבועות האחרונים התקיימו הפגנות ומחאות

¹ Zimbabwe African National Union – Patriotic Front.

² e. g - Christine Sylvester, "Zimbabwe's 1985 Elections: A Search for National Mythology", *The Journal of Modern African Studies*, 24 vol. 2, (1986): 229-255; Lloyd M. Sachikonye, "The 1990 Zimbabwe Elections: a Post-Mortem", *Review of African Political Economy*, 48 vol. 17, (1990): 92-99; Norma Kriger, "ZANU(PF) Strategies in General Elections, 1980-2000: Discourse and Coercion", *African Affairs*, 414 vol. 104, (2005): 1-34.

יוצאות דופן כנגד השלטון, הממחישות את זעקתם של אזרחים רבים לשינוי ומשקפות את התמורות שעוברות על המערכת הפוליטית כולה, אליהן יידרש מאמר זה.

היתרון ההיסטורי של מפלגת ZANU-PF בזימבבואה

לאורך השנים הייתה מפלגת ZANU-PF מאוחדת יחסית תחת מוגבה, אשר שלט בחבריה ביד רמה והשתיק מתיחויות ויריבויות פנימיות. הפעילות שלו בשני ערוצים מקבילים - השלטת פחד קיומי במדינה לצד מתן תגמול חומרי לתומכים - אפשרה למפלגתו לנצח בבחירות פעם אחר פעם, ולהתנהל כמפלגה יחידה בזירה. אזרחי המדינה חיו תחת פחד מתמיד מפני פעילות ביקורתית כלפי הממשלה ומתמיכה באופוזיציה. תמיכה באופוזיציה או שיתוף פעולה עמה נתפשו כבגידה, והביאו לפיטורים מעבודה, להעלמה וכליאה של אזרחים, לעינויים ואף לרצח בידי באי כוחו של השלטון. במקביל, מדיניות "השלטת המקומיים" (Indigenization) של מוגבה היוותה קרש קפיצה עבור מעמד הביניים. מדיניות זו כללה רפורמות אגרריות ועסקיות נרחבות במדינה כגון השתלטות על חוות מסחריות בבעלות לבנים וחלוקה מחודשת שלהן למקומיים.

בזימבבואה, כ-6,000 בעלי חוות לבנים החזיקו ב-42% משטחי המדינה, אשר היו למוקד התעשייה והפרנסה המרכזי. חלוקה מחודשת של האדמות החקלאיות לאחר הפקעתן, לצד סבסוד מכשור וזרעים לבעלי חוות והטלת סנקציות על גורמים מערביים - אפשרו צמיחה של עסקים מקומיים.³ בשל פעילות ממשלתית מוגברת באזורים כפריים בתקופות של בחירות, שכללה חלוקת מזון, שירותי בריאות וזירוז הליכים ביורוקרטיים, מוגבה זכה לתמיכה נרחבת באזורים אלה. השיח הפטריוטי של מפלגת השלטון, שדאגה לשמר את המאבק לעצמאות בתודעה הציבורית ולשים דגש על כוחם של המקומיים, גרר תמיכה ציבורית רחבה יותר מאשר שיח זכויות האדם הליברלי של מפלגת האופוזיציה המרכזית, MDC.⁴

בניגוד למפלגת השלטון, נשענה האופוזיציה בעיקר על הבטחות אידיאולוגיות. לא היה ביכולתה לספק תמורות חומריות משמעותיות ולהשפיע על מתן שירותים לציבור. מפלגת ה-MDC לא השכילה להבין את צרכיהן של קהילות כפריות וקהילות עניות וביססה את עיקר פועלה בקרב אוכלוסיות עירוניות ומשכילות. היא נמנעה מהשיח הפטריוטי הפופולארי אותו קידמה ZANU-PF, ואף זכתה למימון ממדינות מערביות. משום כך היא הוצגה בקלות על-ידי מפלגת השלטון כחבורת לכוחות קולוניאליים וכבוגדת במדינה.⁵ מכיוון שתמיכה באופוזיציה גררה התנכלות, רדיפה ואלמוות מצד השלטון – השפעתה בקרב אוכלוסיות מוחלשות הייתה

³ Sam Moyo, *African Land Questions, Agrarian Transitions and the State: Contradictions of Neoliberal Reforms*, Dakar: Codesria, 2008.

⁴ Movement for Democratic Change.

⁵ Cornelias Ncube, "The 2013 Elections in Zimbabwe: End of an Era for Human Rights Discourse?", *Africa Spectrum*, 48 vol. 3, (2013): 99-110.

מוגבלת. בנוסף, המפלגה סבלה מחוסר יציבות תמידי בשל יריבויות והתפלגויות פנימיות, מה שהקשה על התהוותה כאלטרנטיבה בת קיימא.⁶

בחירות 2008 – המומנטום הראשון של האופוזיציה ונפילתו

בשנות ה-80 נחשבה זימבבואה לכלכלה מצליחה באזורה, אך תחילת שנות ה-90 הביאה עמה רפורמות כלכליות מבניות בלחץ בינלאומי, שהסבו לה נזק גדול.⁷ מדיניות השלטת המקומיים של מוגבה נלוותה להתנכלות בוטה של הממשלה כלפי הלבנים במדינה, להתנגחויות עם מדינות המערב ולקרע עמו, שפגע גם הוא עמוקות בכלכלה של זימבבואה. שנת 2008 צרובה כשנה הטראומטית ביותר בהיסטוריה הכלכלית של המדינה, לאור היפר-אינפלציה קיצונית אשר שעריה הגיעו לעשרות מיליארדי אחוזים. "טריליונרים עניים", כך כינו את עצמם האזרחים, אשר עם משכורת חודשית לא היה באפשרותם לקנות גליל בודד של נייר טואלט. לפיכך, הבחירות בחודש מרץ בשנה זו הביאו עמן תקוות גדולות לשינוי פוליטי.

חרף אלימות קשה, תעמולה מאסיבית של מפלגת השלטון ושליטת חופש הביטוי של האופוזיציה, לראשונה מאז העצמאות זכתה מפלגת ה-MDC בסיבוב הראשון בבחירות, ברוב של 47.9%. רבים הטילו ספק בתוצאות הצמודות, שכן לנוכח מצב החירום הכלכלי ניצחון האופוזיציה נתפש כמובטח. ההפרש הקטן בין שתי המפלגות הצריך סיבוב שני, אשר סתם את הגולל על התקוות הגדולות. עקב רדיפות, אלימות ועינויים של אזרחים ופוליטיקאים, מנהיג האופוזיציה מורגן צ'אנגיראי (Tsvangirai) פרש מהמרוץ והשאיר את השלטון פעם נוספת בידי מוגבה. תהליך הבחירות זכה לגינוי בינלאומי ואזורי - בעיקר מטעם האיחוד האפריקאי, קהילת הפיתוח הדרום-אפריקאית⁸ וממשלת דרום אפריקה. בעקבות הלחץ החיצוני הוקמה בחודש ספטמבר ממשלת אחדות עם צ'אנגיראי כראש ממשלה. אחד מההישגים העיקריים של ממשלת האחדות היה בלימת ההיפר-אינפלציה הגואה באמצעות הוצאת הדולר הזימבבואי משימוש ואימוץ מטבעות חוץ. מהלך זה עצר את ההידרדרות הכלכלית של זימבבואה ותרם מאז לייצובה היחסי.

ממשלת האחדות החזיקה מעמד עד שנת 2013, אך למרות כמה הישגים לא מבוטלים, כוחה הפוליטי של ה-MDC דעך.⁹ אחת הדרכים של ZANU-PF לערער מקומה של MDC הייתה סימון צמרת המפלגה כמושחתת ואת עצמה כמי שפועלת למיגור התופעה. צ'אנגיראי וחברי מפלגה נוספים פוטרו ונכלאו עקב ההאשמות, והתמיכה הציבורית במפלגה הלכה ופחתה.¹⁰ האשמות אלו, שהיו מגובות בעדויות, יצרו תחושה עמוקה של

⁶ בשנת 2005 התפצלה ה-MDC (The Movement for Democratic Change) לשני פלגים בעקבות יריבות עמוקה בין שני מנהיגיה: ה-MDC-T בראשות צ'אנגיראי וה-MDC-N ברשות ולשמן נקוב (Ncube). האחרונה איננה פעילה באופן רציף וזוכה למעט תמיכה ציבורית.

⁷ Structural Adjustment Programs.

⁸ Southern African Development Community (SADC).

⁹ Stephen Chan and Ranka Primorac, *Zimbabwe since the Unity Government*, Routledge, 2013.

¹⁰ Nic Cheeseman and Blessing Miles Tendi, "Power-Sharing in Comparative Perspective: the Dynamics of 'Unity Government' in Kenya and Zimbabwe", *The Journal of Modern African Studies*, 48 vol. 2, (2010): 203-229.

בגישה בקרב תומכי האופוזיציה שסיכנו את חייהם עבור המפלגה. בנוסף, המפלגה נתפשה על-ידי תומכיה כמי שנטשה את האידיאולוגיה שלה. בנוף פוליטי זה, לא נדרש רבות על מנת ש-ZANU-PF תנצח בבחירות של 2013, ברוב גורף של 61.9%, ותבסס מחדש את מעמדה כמפלגת השלטון הבלעדית.¹¹ בחירות אלו עברו בשקט יחסי ונתפשו כהוגנות יותר מאשר בעבר.

סדקים ביציבות של מפלגת השלטון

בעוד שכניסת האופוזיציה לממשלת האחדות לא הביאה את בשורת השינוי לה ציפו רבים מאזרחי המדינה, המצב המתמשך של מפלגת שלטון יציבה אל מול אופוזיציה מעורערת משתנה בשנים האחרונות לאור הזדקנותו של מוגבה. במקביל להידרדרות הניכרת במצבו הבריאותי והקוגניטיבי, התערערה יציבותה הפנימית של מפלגתו. תוך כדי מאבקים בלתי פוסקים על עתיד חברי המפלגה, ZANU-PF הפכה למקור יום-יומי של יריבויות מתוקשרות, סגירת חשבונות והשמצות פומביות. דמות מפתח בדינמיקה זו היא אשתו של הנשיא, גרייס מוגבה, שהתברגה בהנהגת המפלגה כאשר מצד אחד היא מגנה על הנשיא ותומכת בו, ובמקביל יוצרת בריתות ושינויים במרכזי הכוח במפלגה. בשנת 2014 לקחה גרייס מוגבה חלק באחת התקריות המשמעותיות ביותר בתולדות המפלגה, בה הודחה מתפקידה ומהמפלגה באופן פתאומי סגנית הנשיא מאז 2004, ג'ויס מוג'ורו (Mujuru), בטענה שקשרה קשר נגד הנשיא. מוג'ורו זכתה לאהדה רבה בקרב תומכי המפלגה, אשר ראו בה מועמדת ראויה לרשת את כסאו של מוגבה בעתיד. לאחר סילוקה, בכיר במפלגה, אמרסון מנגגאווה (Mnangagwa) המכונה "הקרוקודיל", מונה לסגן הנשיא במקום מוג'ורו בכוונה ברורה להחליף בעתיד את הנשיא. למרות תמיכתה המוקדמת של גרייס מוגבה במנגגאווה, בין השניים התפתחה יריבות אשר הובילה לפיצול לא רשמי בצמרת המפלגה לשני פלגים: פלג אחד מכונה G-40¹², בהנהגתה של גרייס מוגבה ובשיתוף עם השרים הצעירים יותר במפלגה, והפלג השני כולל את מנגגאווה ותומכיו. מתוקף יריבות זו חברי המפלגה מתנגחים זה בזה ומאשימים אלה את אלה בשחיתויות ובחתימה תחת הנשיא. יש לתאר שיריבויות מן הסוג הזה היו מנת חלקה של ZANU-PF קודם לכן, אך הן מעולם לא היו חשופות לעיני הציבור כפי שהן היום.

התחזקות המחאה העממית ערב יום העצמאות האחרון

לאובדן ההנהגה ב-ZANU-PF יש השלכות משמעותיות לא רק על הדינמיקה המפלגתית אלא גם על הציבור הרחב. עד לאחרונה, המאבק היום-יומי להישרדות כלכלית בשילוב עם הפחד העמוק מהשלטון הובילו לשקט אזרחי ממושך, שייתכן ומתערער בימים אלו. העיסוק הבלתי פוסק ביריבויות פנימיות נתפש בקרב רבים כאופורטוניזם אשר בא על חשבון העם, על רקע אחוזי העוני והאבטלה הנוסקים. לאחר שנים ארוכות של דיכוי

¹¹ Julia Gallagher, "The Battle for Zimbabwe in 2013: From Polarisation to Ambivalence", *The Journal of Modern African Studies*, 53 vol. 1, (2015): 27-49.

¹² Generation 40

וחשש להגיד את דברם, ניכרת עליה חדה בהתבטאויות של אזרחים מן הישוב ופעילים פוליטיים משני צדי המתרס כנגד המדיניות של מפלגת השלטון. התבטאויות ביקורתיות אלה מוצאות את מקומן יותר ויותר ברשתות החברתיות, ב-Youtube ובאתרי חדשות אלטרנטיביים. תופעה זו, שעד לא מזמן נראתה כטפטוף ארעי, מתגברת למחאה של ממש.

השיא התרחש ב-14 לאפריל השנה, כאשר יותר מאלפיים תומכי אופוזיציה קיימו את ההפגנה הגדולה ביותר מזה עשור בבירה הררה (Harare). מבוגרים, צעירים וילדים הניפו שלטים, נאמו וקראו לנשיא מוגבה להתפטר. לאור היעדר ההפגנות בשנים האחרונות, כמות המפגינים הגדולה הפתיעה את כוחות המשטרה והותירה אותה חסרת אונים. הפגנות קטנות יותר התקיימו בשבועות האחרונים בכיכר Africa Unity במרכז הבירה, ומרביתן כללו מעצרים של מפגינים ששחררו לאחר כמה שעות. מנגד, ב-25 למאי – התאריך בו מציינים את "יום אפריקה" ברחבי היבשת - מתוכננת הפגנת ענק בעד מפלגת השלטון.

ההתעוררות האזרחית מגיעה בתקופה קריטית מבחינה כלכלית בזימבבואה, אשר נמצאת בגירעון שנתי של מיליארדי דולרים ובמחסור קריטי במזומנים.¹³ נוכח מציאות זו הכריז לאחרונה מנהל הבנק המרכזי על הדפסת שטרות (bond notes) מקבילים לדולר האמריקאי, בשווי 200 מיליון דולר. הדפסת השטרות מעוררת בעתה בקרב רבים מפני אפשרות חזרתו של המשבר הכלכלי של העשור הקודם. זעקת העם לממשלה אשר עסוקה בעצמה, מוציאה סכומי עתק על אירועים ומיני תפנוקים ובאותה נשימה מקפיאה משכורות, פוגעת בזכויות עובדים ומצמצמת כספי ציבור - עשויה כעת להכות גלים ולעורר קולות נוספים של התנגדות. קולות אלו עשויים להיות כלי מרכזי ליצירת השינוי המתבקש באופיו של השלטון בזימבבואה שאחרי מוגבה.

נועה לוי היא דוקטורנטית במסלול לימודי אפריקה במחלקה לפוליטיקה וממשל באוניברסיטת בן גוריון. מחקרה עוסק בהגירה עצמאית של ילדים ובני נוער מזימבבואה לדרום אפריקה.

---

¹³ Trading Economics, *Zimbabwe Government Debt to GDP*, 2016, retrieved May 19, 2016. <<http://www.tradingeconomics.com/zimbabwe/government-debt-to-gdp>>